

OSMANLI DÖNEMİ MİNYATÜR SANATI'NIN KAYNAK VE ÖZELLİKLERİ

Arş. Gör. Hüseyin Elmas (*)

Herbiri tarihi birer belge niteliği taşıyan Osmanlı minyatürleri günümüzde geçmişe yönelik bazı soruların aydınlatılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Osmanlı'nın saray hayatı, muhabere-muhasara, portre ve tarihi konuları anlatan bu minyatürler, günümüzde tarihi birer belge olma niteliği dışında, herbiri birer sanat eseri özelliği de taşımaktadır. Ne yazık ki bu sanat eserlerinin büyük bir bölümü zaman içerisinde yok olup gitmiş, bir çoğuda değişik vesilelerle yabancıların koleksiyonlarına katılmıştır.

Günümüzde ise, çoğunluğu elyazma kitapların sayfalarında bulunan ve kitapların metnini açıklayıcı nitelikte olan bazı eserler, başta Topkapı Sarayı Müzesi olmak üzere değişik müzelerde sergilenmektedir. Osmanlı'dan günümüze kadar gelebilen bu eserler üzerinde yapılan incelemeler sonunda eserlerin büyük çoğunluğunun, Fatih dönemi ve sonrasında kalma olduğu tesbit edilmiştir. Fakat hiçbir gelişim daha önce yapılan çalışmalara dayanmadan gerçekleşmeyeceğine göre, Osmanlı'nın da Fatih öncesi bir resim sanatının varlığını kabul etmek gerekir. Ancak Osmanlı Tarihi içerisinde Fatih devri, Osmanlı minyatür sanatı için bir dönüm noktası olmuş, özellikle de 1453 yılında İstanbul'un alınıp başkent seçilmesiyle ülke yalnız ekonomik hayatta değil bilim ve sanat alanında da bir refaha kavuşmuştur.

Bilhassa Fatih'in yeni sarayında bir nakışhane kurup başına Özbek asıllı Baba Nakkaş'ı getirmesi onun sanata ne kadar önem verdiğini açıkça göstermektedir (1). Bunun yanında, o dönemde dışarıdan sanatçıların getirildiği de bilinmektedir. Bunların en önemlisi ise Gentile Bellini'dir.

Yine Fatih Devrinde Sinan Bey adında bir nakkaş Venedik'e giderek orada Mastori Pavli'den ders almış, İstanbul'a dönüşünde de Fatih'in bir portresini yapmıştır (2). Minyatür de, Fatih'in sol elinde mendil, sağ elinde ise koklamakta olduğu bir gül vardır. Eserde, Fatih'in kuvvetli şahsiyeti, ince yüz hatları ve ikna gücü açıkça görülmektedir (Resim-1).

Bu dönemden kalma ilginç bir örnekte şu anda Topkapı Sarayı Hazine Dairesi'nde bulunan Siyah Kalem imzalı minyatürlerdir. Hakkında fazla birşey bilinmeyen Muhammed Siyah Kalem'in nerede ve ne zaman yaşadığı da belli değildir (3).

Bir dizi bozkır halkının yaşamını ve inanç dünyasını anlatan bu minyatürlerde büyüleyici bir etki göze çarpmaktadır. Minyatürler içerisinde değişik ırklardan figürler görülmektedir. Bu figürler boş bir yüzey üzerinde birbirini örtmeyecek biçimde sıralanmışlardır. Figürlerin kol ve bacaklarında görülen hareket ise figürlere inandırıcı bir etki kazandırmaktadır. Figürlerin devamlı hareket halinde ele alınmış olması ise hareketin sürekliliğini gösterebilmek içindir. Yürüyüş motiflerinde de ayaklardan biri alttan biriside üstten gösterilmiştir (Resim-2).

Fatih'ten sonra II. Beyazid zamanından günümüze gelebilen eserlerden birisi ise, Uzun Firdevsi diye bilinen Bursalı Şerafettin'in yazdığı iki tam sayfa başlık minyatürlü Süleymannâme'dir (4). Gelişmekte olan klasik Osmanlı minyatür sanatının temelini teşkil eden eserde, Horizontal bir düzen uygulanmıştır. Bunlardan yedi sıra figürlü birinci minyatürde, üstte Şüleyman bir Osmanlı sultanı kıyafeti içerisinde bıyıklı genç bir figür olarak ele alınmış ve küçük bir kubbe altında tahta oturmuş olarak gösterilmiştir. Etrafında çeşitli kuşlar ve hizmete hazır periler vardır. Aşağı kısımda ise, ortada dört kemerle açılmış köşke çıkan merdiven görülmektedir. Birinci ve ikinci sırada peygamberler, üçüncü sırada hükümdarlar ve her üç sıranın sağında ayakta duran genç figürler, dördüncü sırada, Zal ile diğer kahramanlar, askerler, melekler, solda demonlar, en altta çeşitli figürler, sağda bir fıskiye ve iki tarafında kuşlar, hayvanlar sıralanmışlardır. Üstte kemerlerin sağında oturan Hz. Muhammed'in yüzü ise peçe ile kaplıdır.

Kırkaltı yıl süren Kanuni Sultan Süleyman dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nun sanat ve bilim alanında en yüksek düzeye ulaştığı çağ olarak bilinir ve bu döneme ait pekçok eser günümüze kadar gelir. Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında başlayan bu parlak gelişme sonunda Osmanlı minyatürcülüğü en parlak dönemini yaşamış ve pekçok nakkaş tarihe imzasını bu dönemde atmıştır. Bu döneme imzasını atmış en önemli nakkaş ise Matrakçı Nasuh'tur.

Nasuh el Silahi al Şehribi Matrakçı'ye adı ile de tanınan Matrakçı Nasuh'un, minyatürlerini yapmış olduğu elyazma eserlerin başında Tarih-i Sultan Beyazid gelir (5). Sultan Beyazid ve Şehzade Cem Sultan'ın savaşlarını, Gülek, İnebaht, Modan kale ve limanlarının şematik olarak ele alındığı minyatürler birnevi harita özelliği taşımaktadır.

Matrakçı Nasuh'un birdiğer eseri ise Beyan-ı Menazili Sefer-i İrakeyn'dir. Eserin metni ve minyatürleri Matrakçı'ya ait olup, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534-1535 yıllarında yaptığı İran-İrak seferini konu almaktadır (6). Eser içerisinde bulunan minyatürler, İstanbul'dan Tebriz'e gidiş ve Irak üzerinden dönüş yolu üzerindeki konak yerlerini göstermektedir. Realist bir anlayışla yapılan bu minyatürlerde, Matrakçı şehir ve menzillerin topoğrafik özellikleri ile, bitki örtüsünü açıkça ifade edebilmiştir.

Kanuni devrinde yaşamış nakkaşlardan biriside Nigari'dir. İstanbul Galata'da doğup 1572 yılında 80 yaşında ölen Nigari'nin asıl adı Haydar Reis'tir (7). Nigari'nin eserlerinden pek azı günümüze kadar gelebilmiştir. Bu eserlerden en karakteristik olanı ise Kanuni'yi yaşlı halde canlandıran eseridir. Burada Kanuni'nin üzerinde mavi atlas kaplı kürk; başında kavuk, sağ elinde mendil vardır. Bahçede yürürken tasvir edileen Kanuni'nin birkaç adım gerisinde iki silahtar ise onu izlemektedir (Resim-3).

Halkın günlük yaşantıları, iş hayatı Osmanlı minyatürlerinde geniş bir yer almıştır. Şehzadelerin sünnet düğünleri ise bu tür konuların anlatılması için bir vesile olmuştur. Esnaf loncalarının ve bütün devlet kurumlarının türlü gösterilerle katıldıkları bu düğünler zamanla saray dışına çıkarak büyük meydanlara yayılmış coşkun bir halk bayramı halini almıştır. Bu düğünlerde beraberinde sümnâme ressamlığı diye adlandırılan ve benzerine başka milletlerde rastlanmayan yeni bir sanat türünü getirmiştir (8).

III. Murad dönemine rastlayan bu sümnâme ressamlığının büyük ustası ise tarihçi Gelibolu'lu Mustafa Ali'nin Menakib-i Hünerveran'ında övdüğü Nakkaş Osman'dır (9). Nakkaş Osman'la ilgili kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, III. Murad Sümnâmesi (Sümnâme-i Hümayün), Hünemâme ve Şemailnâme-i Al Osman adlı eserleri hazırladığı bilinmektedir.

Bu eserler içerisinde Sümnâme-i Hümayün klasik dönem Osmanlı minyatür sanatının en önemli örneklerindedir. Eserin metni Seyyid Lokman tarafından yazılmış içerisinde bulunan minyatürler ise Nakkaş Osman yönetimindeki nakkaşlar topluluğu tarafından yapılmıştır. (T.S.M.Ktp.H.1344) (10). 432 varaktan oluşan eser içerisinde 32x22.5 ebatlarında 427 minyatür bulunmaktadır. Eser 1582 tarihinde III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü nedeniyle düzenlenen ve 55 gün, 55 gece süren şenlikleri konu almaktadır (11).

Nakkaş Osman, eserde bulunan minyatürlerinde şenliklerin yapıldığı yerde geçen olayları mimari ve anıtsal öğelerle birlikte minyatür üslubunun imkânları içerisinde bir film şeridi gibi kâğıt yüzeyine aktarmıştır. Her sayfada bir defaya mahsus kurmuş olduğu kompozisyon çatısını değiştire değiştire kullanmıştır. Karşılıklı kapanan iki sayfa üzerinde düşündüğü bu kompozisyonlarında birinci sayfada, üst bölümde seyirci tiribünleri ile geride kalan saray çatıları ve sol köşede yer alan obelisk, ikinci sayfada ise, üstte padişahın içerisinde oturup şenlikleri seyrettiği mimari yapı, altta, yılanlı burma ile örme sütun bulunmaktadır. Minyatürlerde genelde üst kısımda, renk, nakış ve kılık-kıyafet değişikliklerine rağmen aynı düzende kalan padişah, saray büyükleri ve seyirciler, aşağıda ise olaylar, eğlenceler ve hareketli sahneler tasvir edilmiştir (Resim-4).

Yine III. Murad Döneminde eserler vermiş Lütfü Abdullah ise, Siyer-i Nebi adlı eseri minyatürlemiştir. Eser Erzurumlu şair Mustafa bin Yusuf bin Ömer tarafın-

dan nesir ve nazımla karışık şekilde yazılmış olup, Hz. Muhammed'in hayatını anlatmaktadır. Altı ciltten oluşan eserin birinci ciltinde 139, ikinci ciltinde 85, altıncı ciltinde 125 minyatür bulunmaktadır. Diğer ciltlerden III. cilt Newyork'ta Public Library'nin Spencer Koleksiyonunda, IV. cilt Dublin'de Chester Beatly Ktp.da, V. ciltin ise nerede olduğu bilinmemektedir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan üç ciltteki minyatürlerin ise başlarında Lütfü Abdullah'ın olduğu bir grup nakkaşlar topluluğu tarafından hazırlandığı anlaşılmaktadır (12).

Osmanlı minyatür sanatının son parlak dönemi 18. yüzyılın ilk yarısına rastlar. Bu dönemin hükümdarı III. Ahmed gerçek bir sanat koruyucusudur. Batı ile ilişkilerinde başladığı bu dönemde verimli bir sanat ortamı doğar (13). Bu dönemde yetişmiş en önemli sanatçı ise Levni'dir. Asıl ismi Abdül Celil olan Levni Edirne'de doğmuştur (14). Levni'nin yapmış olduğu eserlere bakıldığında, kendisinden önceki nakkaşlardan ayrı bir ekol oluşturduğu hemen fark edilir. O klasik devir nakkaşları gibi evsanevi ve hayali resimler yapmamış, tamamiyle gerçeği tasvir eden ve üsluplaştıran bir realist olmuştur. Tasvir ettiği şahıslara daha edalı bir hareket vermiş bir birine zıt renkleri kullanmaktan kaçınmıştır.

Levni'nin en önemli eseri ise Şair Hüseyin Vehbi tarafından yazılan Süsnâme-i Vehbi içerisinde bulunan minyatürlerdir. Şu anda Topkapı Müzesi III. Ahmed Kitaplığı'nda bulunan elyazma eser içerisinde 33.7x21 cm. ebatlarında 137 minyatür bulunmaktadır. Eser III. Ahmed'in 1720 de sünnet edilen üç şehzadesi ile üç kızının ve diğer hanım sultanların evlenmeleri nedeniyle düzenlenen şenlikleri ve geçit törenlerini konu almaktadır (15).

Bu minyatürlerde, Levni'nin ve Lale devri'nin tüm özellikleri açıkça görülmektedir. Öğrencileri ve aynı ekolde çalışan yardımcı sanatçılarla birlikte hazırladığı anlaşılan bu minyatürler tam bir üslup birliği içindedir. Kompozisyonlarda yer alan iri figürler ayrıntılı gösterilen arka plan, derinlik etkisi verilmeye çalışılması ve çoğunda zemin çizgisinin bulunmaması onun üslubunun en belirgin özellikleridir. Zaman zaman görülen ufuk çizgisi üzerindeki ağaçlar, resmin içerisine uzanan kavisler veya halkalar halinde düzenlenmiş figür gurupları, figürlerin gölgelemeyle üç boyutlu gösterilmesi, elbise kıvrımlarının detaylı bir şekilde işlenişi ise Batı etkisini yansıtmaktadır (Resim-5).

Levni'nin bunların dışında çoğu tek figürlü olmak üzere kadın ve erkek tasvirleride bulunmaktadır. Değişik giyinişleri ve başlık biçimleriyle ele aldığı bu figürler teknik özelliklerinin yanında, devrin giyim-kuşam tarzını göstermesi açısından da önemlidir. Hemen hemen her sınıftan halkı tasvir eden bu eserleri içerisinde, raks eden, gül koklayan, uyuyan, iplik büken, süslenen, su taşıyan v.b. gibi konuları ele alan minyatürleride bulunmaktadır (Resim-6).

Lale Devrinde yapılan bu son atakla Osmanlı minyatür sanatı artık son bulmuştur. Özellikle III. Ahmed Devrinde başlayan Avrupa ile yoğun ilişkiler Osmanlı

minyatür sanatının Batı etkisi altına girmesine neden olmuş, sonuçta da yüzyıllardır devam eden minyatür sanatının yerini yağlı boya resim almıştır.

DİPNOTLAR

- (*) S.Ü. Eğitim Fakültesi Resim-İş Eğitimi Bölümü
(1) Binark, İ., "Türkler'de Resim ve Minyatür Sanatı" Vakıflar Dergisi, S.XII, (Ankara 1968) s. 275.
(2) Arseven, C.E., Sanat Ansiklopedisi, C.III, İstanbul, M.E. Basımevi, 1983, s. 1423.
(3) İbşiroğlu N., "Siyah Kalem'in Gizemli Dünyasından Bozkır Esintileri" Milliyet Sanat, S. 132, (İstanbul 1985) s. 32.
(4) Aslanapa O, Türk Sanatı, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1984, s. 372.
(5) Aynı eser, s. 372.
(6) Aynı eser, s. 372.
(7) Aslanapa O., Türk ve İslam Sanatı, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 1986, s. 149.
(8) İbşiroğlu M. -İbşiroğlu N., Oluşum süreci içinde Sanatın Tarihi, İstanbul, Karacaofset Basımevi, 1977, s. 42-43.
(9) Yetkin S.K., İslam Ülkelerinde Sanat, İst., Cem Yayınevi, 1984, s. 205.
(10) Çağman F., Anadolu Türk Minyatürü" Anadolu Uygurlukları Ansiklopedisi, C.5, (İstanbul 1982) s. 275.
(11) Reyhanlı T., İngiliz Gezginlerine Göre XVI. yüzyılda İstanbul'da Hayat, Ankara, Kültür ve Turizm. Bak. Yay., 1983, s. 55.
(12) Yetkin S.K., a.g.e., s. 208.,
(13) Çağman F., a.g.e., s. 945-946.
(14) Ünver A.S., Ressam Levni Hayatı ve Eserleri, İstanbul, M.E. Basımevi, 1949, s. 10.
(15) Çağman F. -Tanındı Z., Topkapı Sarayı İslam Minyatürleri, İstanbul, Güzel Sanatlar Matbaası, 1970, s. 71.

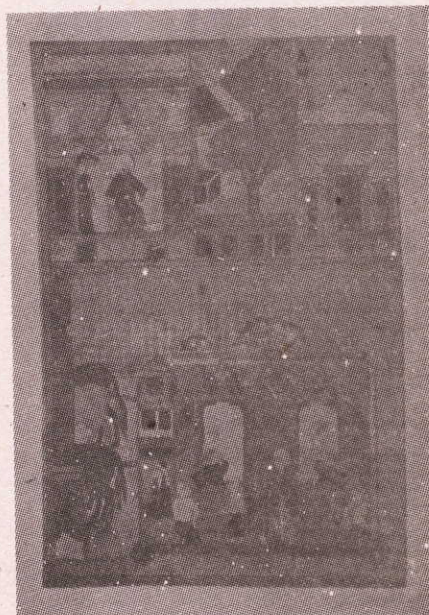
Resim - 1

Resim - 2

Resim - 3

Resim - 4

Resim - 5

Resim - 6